

לשכת רב הקמפוס

הפקולטה למדעי היהדות

דף שבועי

פרשת אמור, תשע"ג
מספר 1014

מאת המרכז ללימודי יסוד ביהדות
ע"ש הלנה ופאול שולמן

האם "בן אשה ישראלית והוא בן איש מצרי" יהודי מלידה? אלכסנדר קליין

עמדת ההלכה הפסוקה בעניין "מי יהודי?"

ידוע היטב כי מעמדו של הילד הנוצר מנישואים מעורבים נקבע על פי מעמד אימו. דין זה מופיע במשנה (קידושין ג:יב): "כל מי שאין לה לא עליו ולא על אחרים קידושין - הוולד כמותה, ואיזה זה? זה ולד שפחה ונכרית". הגמרא דורשת את הפסוק: "ולא תתחתן בם בְּתָרְךָ לֹא תִתֵּן לְבָנוֹ וּבְתוֹ לֹא תִקַּח לְבָנְךָ. כִּי יָסִיר אֶת בְּנֵךְ מֵאֲחֵרֵי וְעָבְדוּ אֶל־הֵימָּה אַחֲרַיִם" (דב' ז:ג-ד) כך: "בנך הבא מישראלית קרוי בנך, ואין בנך הבא מן העובדת כוכבים קרוי בנך, אלא בנה".¹

לכל הדעות, כשהתורה כותבת "בנך" היא מתכוונת לנכדך. לפי רש"י, המשמעות של "כי יסיר" היא שהוא - הגוי - ימשוך את נכדך לעבודה זרה, ועל כך יש להצטער מפני שמדובר ביהודי. ואילו הרמב"ם מבין את הדרשה בצורה אחרת: לדעתו, הקטע "כי יסיר את בנך" מתייחס למקרה הסמוך לו, היינו שהאם גויה, וה"הסרה" שמדובר עליו היא שזרעך לא יהיה יהודי.² ישנה גם הוכחה לפסיקה זו מימי עזרא.³ הרי מסופר:

ויען שְׁכַנְיָה בֶן יְחִיאֵל מִבְּנֵי עֵילָם וַיֵּאמֶר לְעִזְרָא אֲנַחְנוּ מְעַלְנוּ בָּא-לֵהִינוּ וְנִשְׁבַּח נָשִׁים נְכָרִיּוֹת מֵעַמֵּי הָאָרֶץ וְעַתָּה יֵשׁ מִקְנֵה לְיִשְׂרָאֵל עַל זֹאת. וְעַתָּה נִכְרַת בְּרִית לֹא-לֵהִינוּ לְהוֹצִיא כָּל נָשִׁים וְהַנּוֹלָד מֵהֶם בְּעֶצֶת ה' וְהַתְּרָדִים בְּמִצְוֹת אֶל-לֵהִינוּ וְכַתּוּרָה יַעֲשֶׂה (עזרא י:ב-ג).⁴

היות וגירשו את "הנולד מהם", מכאן שילדי הגויות הם בגדר גויים.⁵ נמצאנו למדים כי לפי ההלכה נקרא יהודי מי שנולד לאם יהודיה ללא תלות בזהות האב. רבים ניסו להבין את טעמה של הלכה זו: ראשית, מדוע שזהות היילוד לא תהיה תלויה בזהותם של שני ההורים, ושנית, אם הורה אחד בלבד אמור לקבוע את מעמד הילד, מדוע שזה לא יהיה האב? הרי הלכות רבות בתורה ובחז"ל מייצגות מבנה פטריארכאלי כבסיס להנהגות וחוקים אחרים: דמויות תנ"כיות מיוחסות

* ד"ר אלכסנדר קליין הוא מרצה לסטטיסטיקה במחלקה למתמטיקה ובבית-הספר הגבוה לטכנולוגיה, ירושלים.
1 בבלי קידושין סח ע"ב.

2 משנה תורה, הלכות איסורי ביאה יב: ז. ועיינו בתוספות ד"ה בנך הבא מישראלית קרוי בנך, שם.

3 כך שאין לקבל את ההשערה שהעלה דוד דאובה, כי הלכה זו נתחדשה אחרי חורבן בית שני, במטרה לטהר את הילדים הרבים שנולדו בעקבות אונס נשים יהודיות על ידי החיילים הרומאים (ראו David Daube, Ancient Jewish Law, Leiden 1981, pp.28-27).

4 עזרא י ב-ג.

5 על כך השופט משה זילברג מציין: "גם היסטוריון שאינו מאמין בדברי חז"ל... יודה - שאם לא כן, בור ועם הארץ יהיה - כי ההלכה של התייחסות הילד אחרי האם קיימת בישראל לפחות החל מתקופת עזרא (בג"צ 58/68 שליט נ' שר הפנים, 58/68, הערה 7). דניאל פרידמן ("הרצחת וגם ירשת, משפט, מוסר וחברה בסיפורי המקרא", תל-אביב 2000, עמ' 388-382) אמנם מכיר בעובדה זו, אלא שהוא טוען כי האיסור של נישואים מעורבים הוא פרי יצירתו של עזרא, מפאת מצבו המדיני הרעוע של עם ישראל בתקופתו. אין לדעתי לקבל דעה זו, שאיננה תואמת את מה שנאמר במקרא וסותרת דברי חז"ל.

לרוב למשפחת אביהן בלבד, חוקי הירושה וחלוקת הקרקע מחזקים את הטענה כי הצאצאים מיוחסים לאבות, הכהונה עוברת מאב לצאצאיו, ועוד.

הרב וינברג,⁶ על אף הדגשתו שאין אנו יודעים בוודאות את טעמי המצוות, מציע שלושה הסברים על כך שמעמדו של הילד נקבע על פי מעמד האם:

(1) הסבר ביולוגי: הוולד הוא בעיקר נוצר על ידי אמו.

(2) הסבר תרבותי: עיקר החינוך נעשה בידי האם.

(3) הסבר פרקטי: זהות האם היא ודאית, זהות האב לא.

קורנאלדי מוסיף טעם אחר⁷: לדעתו, "ההסבר לחידת הזהות היהודית (של בן ישראלית מנכרי) תלוי בסברה: לכל יילוד יש ייחוס, אך ההלכה התלמודית שוללת אבהות לנכרי.⁸ נמצא אפוא שבן ישראלית מנכרי נחשב מחוסר אב, ואנו נאלצים לייחסו אחר אמו הישראלית". אלא שהסבר זה מעלה קושי מסוים: אם כן, מדוע לא הולכים אחרי האב היהודי כאשר האם גויה? לדעתו, עזרא תיקן שבן הגויה ייחשב כגוי, בניגוד למקובל עד אז אם האב יהודי והאם גויה, הולכים אחרי האב. אבל השערה זו בעייתית.

(א) לא משתמע מדברי חז"ל שהלכה זו - שהילד מקבל את מעמד האם - עברה שינויים במהלך ההיסטוריה. גם בספר עזרא אין רמז לכך.

(ב) מאיזו סיבה עזרא יתקן תקנה כה מנוגדת להלכה מקובלת - אליבא דקורנאלדי - להחליט כי יהודי יקבל את מעמדו של גוי?

(ג) יחד עם זה, אין להשוות מי שאביו יהודי ואמו גויה לגוי גמור. ילד כזה נחשב בעיני פוסקים מסוימים כ"זרע ישראל" ויש להקל בגיורו.⁹

פרשת המקלל

והנה בפרשתנו דווקא משתמע ההיפך, היינו שהבן של גוי ויהודיה הוא בגדר גוי. הרי כתוב: וַיֵּצֵא בֶן אִשָּׁה יִשְׂרָאֵלִית וְהוּא בֶן אִישׁ מִצְרִי בְּתוֹךְ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וַיִּנָּצוּ בְּמַחְנֵה בֶן הַיִּשְׂרָאֵלִית וְאִישׁ הַיִּשְׂרָאֵלִי. וַיִּקַּב בֶּן הָאִשָּׁה הַיִּשְׂרָאֵלִית אֶת הַשֵּׁם וַיִּקְלַל וַיִּבְיֵאוּ אֹתוֹ אֶל מֹשֶׁה וְשֵׁם אָמוֹ שְׁלֹמִית בַּת דְּבָרִי לְמִטֵּה דָן.¹⁰ (ויק' כד: י-יא)

מי היה בן הישראלית זה? לפי המדרש, בזמן השעבוד, "נוגש" מצרי חמד את שלומית בת דברי. הוא הוציא את בעלה הישראלי מביתם מוקדם בכוקר כשהיה עדיין חשוך, וחזר אליה והתחזה לבעלה ובא עליה. מביאה זו נוצר "בן האישה הישראלית".¹¹

מהניגוד בין הכינויים "בן הישראלי" מצד אחד ל-"איש הישראלי" מצד שני משתמע לכאורה שהראשון אינו נחשב כ"ישראלי". יתירה מזו: המדרש מציין כי אדם זה התגייר.¹² מכאן משמע שהיה זקוק לגיור כדי להיות נחשב כ"ישראלי". הרמב"ן מביא בשם "הצרפתים"¹³ הסבר לדרישה זו:

טעם הגרות מפני שהיה קודם מתן תורה, והיה משפטו לילך אחר הזכר ממה שאמרו "באומות הלך אחר הזכר"¹⁴, וכאשר נולד זה לא מלו אותו כי מצרי היה בדינו, אבל כשגדל נתגייר לדעתו ונמול.

ה"צרפתים" סבורים כי לפני מתן תורה, כאשר בני ישראל היו עדיין בגדר "גויים", הכלל היה שהולכים אחר האב. ברם הרמב"ן אינו מקבל טיעון זה, באשר לדעתו מאז שאברהם קיבל את צו המילה, ביתו נחשב כ"עם ישראל" על כל המשתמע מכך. אם כן, מדוע המדרש מדבר על גיור? הרמב"ן מיישב כדלהלן:

וטעם בן הישראלית ואיש הישראלי - להורות כי הגוי הבא על בת ישראל הוולד אינו ישראלי. ואף על פי שפסקנו בגמרא (יבמות מה א) דגוי הבא על בת ישראל הוולד כשר בין בפנויה בין באשת איש, הרי אמרו מזהמין את הוולד שהוא פגום לכהונה, וכל שכן שאינו ישראלי בשמו לעניין היחס

⁶ הרב יחיאל יעקב וינברג, שו"ת שרידי אש, ירושלים תשכ"ט, חלק 4, עמ' שפג.

⁷ מיכאל קורנאלדי, לשאלת "מיהו יהודי?" "בן אשה ישראלית" או "בן איש מצרי"? פרשת אמור, תשס"ב, גליון מס' 72 (<http://www.daat.ac.il/mishpat-ivri/skirot/72-2.htm>).

⁸ בלשון הגמרא: "אפקורי אפקריה רחמנא לזרעיה" (התורה מפקירה את זרעו של גוי) (בבלי יבמות צח ע"א).

⁹ ראו יואל שילה, 'מ'בן הישראלית' ועד 'זרע ישראל', לעניין יהדותם של יוצאי ברית המועצות לשעבר, דף שבועי מספר 755, פרשת אמר ויום העצמאות, תשס"ח.

¹⁰ ויקרא כד: י-יא.

¹¹ שמות רבה א: כח. וראו רש"י על שמות ב: יא.

¹² ספרא, מהדורת ווייס, וינא תרכ"ב, אמור פרשה יד.

¹³ שעוול (המהדיר של פירוש הרמב"ן על התורה) מציין כי לא ידוע לו מי הם ה"צרפתים" האלה.

¹⁴ בבלי יבמות עח ע"ב.

בדגלים ובנחלת הארץ, כי "לשמות מטות אבותם" כתוב בהן (במדבר כו נה). ומה שאמר בתורת כהנים "בתוך בני ישראל, מלמד שנתגייר", אינו שיצטרך בגירות, אלא ככל ישראל שנכנסו לברית במילה וטבילה והרצאת דמים בשעת מתן תורה (כריתות ט א), אבל נתכוונו לומר שהלך אחרי אמו ונדבק בישראל. וזה טעם "בתוך בני ישראל", שהיה עימהם ולא רצה ללכת אחרי אביו להיות מצרי. לפי הרמב"ן, התורה אינה מתכוונת אלא לציין כי בן הישראלית היה בגדר "פגום לכהונה", כפי שמשמע מהגמרא¹⁵, וגם אינו זכאי לנחלה בארץ ישראל ואין לו זכות ליטע את אוהלו ביחד עם שבט דן. אבל גיורו אינו שונה מגיורם של בני ישראל האחרים.

ברם, הצדק לכאורה הוא עם ה"צופתים": הרי רבקה, רחל, לאה, אסנת, אשתו של יהודה, נשות בני יעקב¹⁶ וציפורה אשת משה רבנו לא היו מצאצאיו של אברהם אבינו.

אגב: ישנה עדות לכך שלא כל החכמים היו תמימי דעים בעניין קביעת המעמד של הוולד על פי האם. במדרש¹⁷ מסופר על רבי חגי שהורה להלקות את יעקב איש כפר נבוריא, חכם ששהה בעיר צור, על שרצה להתיר למול בשבת בן לאב יהודי ולאם נכרית. הוא הסתמך על הפסוק "וַיִּתְּיָלְדוּ עַל-מִשְׁפַּחְתָּם לְבֵית אֲבֹתָם" (במ' א:יח) שממנו משתמע בעליל שמעמד הוולד נקבע על ידי אביו. אלא שרבי חגי אמר לו כי "לא הורה טוב" אלא שיש להסתמך על דרשת הפסוק "בתך לא תתן לבנו וכו'" כפי שמובא לעיל. לכאורה, יעקב איש כפר נבוריא נכנע וקבל את דעתו של רבי חגי. ברם, במדרש מובאת הדעה כי נחשב כאפיקורוס.¹⁸ מכאן שדין זה היה מקובל על ידי חז"ל בלי תלות בדרשת הפסוק.¹⁹

¹⁵ ברם, הדין "פגום לכהונה" אינו שייך אלא לבת של גוי ויהודיה: אסור לכהן להתחתן אתה.

¹⁶ בעניין בני יעקב יש מחלוקת במדרש אם נשותיהם היו אחיותיהם או כנעניות (ראו ילקוט שמעוני קמג).

¹⁷ תנחומא (בובר) חקת טו וראו גם ירושלמי יבמות ב:ו.

¹⁸ קהלת רבה (וילנא) פרשה ז.

¹⁹ הרי דרשתו של יעקב איש כפר נבוריא יותר קרובה לפשוטו של מקרא מאשר זו של חז"ל על הפסוק "בתך לא תתן לבנו וכו'".